

Тайники у поховальній традиції скіфів

В поховальних комплексах скіфів зустрічаються невеликі ямкоподібні поглиблення в підлогах або маленькі ніші в стінках поховальних камер чи в долівках поховальних ям, які вважають тайниками. Тайники влаштовували також під насипом кургану чи за його межами. Звичайно, не всі поглиблення в дні могил слід вважати тайниками, тому що частина з цих ямок були конструктивними деталями поховальної споруди, деякі – бофрами, в які встановлювали ніжки бронзових казанів, як наприклад в Північній могилі Огузу. В поховальній практиці скіфів тайник – це особливе місце, яке мало бути непоміченим, а його начиння – своєрідний скарб, що добирався з речей певних категорій.

До деякої міри назви “тайник” чи “схованка” досить умовні. В археологічному середовищі термін “тайник” набув поширення, хоча з приводу призначення цього невеличкого доповнення деяких поховальних споруд та мотивів, якими керувались їхні творці, дослідники єдиної думки не мають. Напочатку широких курганних досліджень 70-х років минулого сторіччя фахівці припускали, що в поглибленнях під підлогою камер ховали від грабіжників найбільш коштовні речі, звідки і назва “тайник”, згодом ця версія відпала. Більш слушною здається думка, що це були дари хтонічним силам [Бессонова, 1984, с.10]. Проте, поряд з цим поширене й більш загальне припущення, що складені до поглиблень речі мали культове призначення [Тереножкин, Мозолевский, 1988, с.172].

Нами враховано 10 тайників-схованок в поховальних спорудах (Гайманової та Чмиревої Могил, Бердянського (дві схованки), Мелітопольського та Братолюбівського курганів, Куль-Оби, Олександрівки к.6, Великої Білозірки к.30, Красного Подолу к.2.) та шість в насипах кургану (Шелюги, Передеріїва Могила, Іллічево к.1, Томаківська Гостра Могила) чи за її межами (Чмирева та Плоска Могили). Слід зазначити, що за логікою розгляду ми мали б відокремити тайники власне могил від тайників насипу, розбити їх на категорії підземних та наземних і останні розгля-

дати у відповідному розділі. Але асортимент речей, складених до тайників, та й наш підхід до кургану, як до єдиного комплексу, змушує нас розглядати разом ці не такі вже й чисельні групи.

Речі, що зустрічаються в тайниках, складають відносно вузький асортимент. Це золоті та срібні посудини різної форми, дерев'яні чаші з золотими накладками, коштовні горити, так звані великі “ворворки”, золоті гривни, мечі в золотих піхвах та бронзові наверхшя.

За наборами речей сакральні схованки можна поділити на чотири групи. В першій групі присутні великі золоті “ворворки” (безумовно культові речі) в поєднанні в різних варіаціях з гривною, мечем, горитом, ритонном (Братолюбівський курган, Олександрівка, Шелюги, Передеріїва Могила, Іллічево к.1, Томаківська Гостра Могила). Друга група, можливо, пов'язана з першою, має меч (Велика Білозірка к.30), горит та накладку від щита (?) (Куль-Оба), горит у поєднанні з бронзовим бойовим поясом та розшитою золотими бляхами портупезою (Мелітопольський курган), сагайдачний набір (Бердянський курган). До третьої групи віднесені тайники, що зберігали посудини з коштовних металів (Гайманова Могила – 5 посудин, Чмирева Могила – 10, Красний Поділ – 1). Четверту групу склали тайники, що зберігали елементи оздоб поховальних повозок (Чмирева та Плоска Могили, Бердянський курган).

Певна усталеність асортименту начиння тайників вказує на сакральний характер цих наборів. Ця обставина привернула увагу Б.М.Мозолевського, який зіставив найбільш характерні речі (чаші, бойовий пояс та сагайдак з луком) з атрибутами другої версії про походження скіфів [Негод., IV, 9-10]. В зв'язку з цим заслуговує на увагу наявність золотих великих “ворворок”, функціональне призначення яких залишається досі невизначеним [Болтрик, 1996; Алексеев, 1997]. Однак комбінація їх зі зброєю, коли “ворворка” підмінює собою чашу, підтверджує їх культове призначення.

Цікаво, що в Південному Приураллі в Філіпівському кургані, дослідженому О.Х.Пшеничуком, набір речей в одній з двох сакральних схованок подібний до речей в тайнику Братолюбівського кургану. Там в одному тайнику теж знайшли срібний з позолотою ритон з отвором (конус) та золоту ажурну напівсферич-

ну “чашу” з отвором [Королькова, 2001, с.133, 134; №№ 106-107]. Стінки ажурного предмета прикрашені зображеннями верблюдів, вовчого хижака та птаха [Алексеев, 1997, с.32; Пшеничюк, 2001]. Хоч “пилипівські” речі дещо відрізняються від “братолюбівських” формою, розмірами та зображеннями, вони є знаряддями одного й того ж дійства і теж, підкреслимо, були вміщені до схованки.

Взаємозв'язок підземного тайника з священними посудинами присутні й в легенді про іудейського царя Соломона (X ст.). В легенді йдеться про підземний тайник, який зробив цар, а згодом, пророк Ієремія сховав у ньому ковчег завіту (священна скринька, над якою локалізується присутність бога Яхве), який звичайно супроводжується священними посудинами з манною та елеєм [Щедровицкий, 1991, с.507].

Традиційно меч у скіфському поховальному обряді, якщо він знаходиться поза контекстом поховання, пов'язується з культом Аресу чи з магічними функціями, які давні покладали на цю зброю, коли її було встромлено в ґрунт [Бессонова, 1984, с.7-9]. Однак, в нашій невеличкій підбірці всі мечі знаходились у піхвах, тобто перебували в “неробочому стані”. В зв'язку з цим доречно згадати один з сюжетів російського фольклору та середньовічної книжкової традиції, де йдеться про пошуки меча-кладенця, схованого в землі, в скарбі чи в похованні під головою вбитого богатиря (приміром Єруслан Лазаревич). Скіфські аналоги цій ситуації зустрічаємо в Олександрівці та Великій Білозірці, де мечі знаходилися в тайниках під чи за головами померлих. Зважаючи на відносно невеликий соціальний статус померлих (впускна могила та невеликий курган) в них можна вбачати богатирів чи героїв.

Аналіз комплексів речей із тайників дозволяє зробити висновок, що їх добірки мали забезпечити виконання певних культових дій різного спрямування, а зважаючи на місцезнаходження цих речей, обряди мали відбуватися в потойбічному світі.

Література

Алексеев А.Ю. К реконструкции одного утраченного предмета эллино-скифской торовтики V-IV вв. до н.э.// STRATUM+ Петербургский археологический вестник. -СПб. - Кишинев. -1997. -С.29-43.

Бессонова С.С. О культе оружия у скифов// Вооружение скифов и сарматов. -К., 1984.-С.3-21.

Болтрик Ю.В. Большие золотые “ворварки” у скифов// Мир Ольвии. Памятник исследователю и исследование памятника. Материалы чтений памяти Л.М.Славина. - К., 1996. -С.107-109.

Королькова Е.Ф. Филипповские курганы и звериный стиль// Золотые олени Евразии.-СПб. -2001. -С.64-163.

Пшеничук А.Х. Филипповские курганы в центре скифского мира: открытие и исследования// Золотые олени Евразии.-СПб. -2001. -С.26-37.

Тереножкин А.И., Мозолевский Б.Н. Мелитопольский курган.-К.,1988.-262 с.

Щедровицкий Д.В. Соломон// Мифологический словарь. -М. -1991. -С.507.

Речі, що зустрічаються разом в одному тайнику

Кургани	ворварка	гривна	Урочистий посуд				Урочиста зброя				наверш шя		
			ригон	чаша	кубок	кілік	горит	меч	пояс	вузда			
Олександрівка к.6													
Передирієва Могил.													
Шелюги													
Іллічево													
Арциз													
Гостра Томаківська													
Братолюбівський													
Бердянський, тайник 2		браслет							сагай- дак	ніж			
Гайманова Могила													
Чмирева Могила тайник 1													
Червоний Поділ													
Рижанівка													
Мелітопольський													
Куль-Оба													
Вел.Білозірка, к.30													
Плоска Могила													
Бердянський, тайник 1													
Чмирева Могила тайник 2													
Філіпівський курган тайник 1												8 скульптур золотих оленів	
Філіпівський курган тайник 2									?			13 скульптур золотих оленів, та прикраси урочистої узди ?	